

Джекебаева М.А.
**Философиядағы
еркіндік пен жауапкершілік**

Жауапкершілік пен еркіндік өмірлік маңызды экзистенциалдық категориялар ретінде философия тарихында діни, этикалық, заңдық, тарихи тұрғыда әр қырынан қарастырылып келді, әлі де зерттеліп бітпеген. Бұл философиялық ұғымдар адам тіршілігінің маңыздылығын сипаттайды. Еркіндік пен жауапкершілік бақылау, сараптама, тәжірибе жасау нәтижесінде адам білімінің артуына көмектеседі.

Жауапкершілік – бұл біреуге жүктелген міндет, ол адам өз әрекетіне, өз кінәсіне оның салдарына есеп бере алатын болуы қажет. Біз әрдайым өз өміріміз бен өзгелер үшін де жауаптымыз, еркіндік қашанда жауапсыз өмір сүрмейді, сондықтан олар өзара байланысады.

Түйін сөздер: гуманизм, жауапкершілік, еркіндік, парыз.

Jekebayeva M.A.
**The freedom and responsibility
in philosophy**

Responsibility and freedom as existentially vital categories are considered from a religious, ethical, legal, historical parties and will be explored further in the future. These philosophical concepts characterize the importance of human life. Responsibility and freedom to help the development of human knowledge as a result of the examination, experiment and observation.

Responsibility – is imposed on anyone or taken by someone obligation to give aware of their actions and to take the blame for the consequences. We are always responsible for their own and others' lives, freedom is responsibility does not exist, they interact.

Key words: humanism, responsibility, guilt, freedom, debt.

Джекебаева М.А.
**Свобода и ответственность
в философии**

Ответственность и свобода как экзистенциально-жизненно важные категории рассматриваются с религиозных, этических, юридических, исторических точек зрения и никогда не теряют своей актуальности. Эти философские понятия характеризуют важность бытия человека. Ответственность и свобода помогают развитию человеческого знания в результате экспертизы, эксперимента и наблюдения.

Ответственность – это возлагаемое на кого-либо или взятое кем-то обязательство давать себе отчет в своих действиях и принимать на себя вину за их последствия. Мы всегда ответственны за свою и чужую жизнь, свободы вне ответственности не существует, они взаимодействуют.

Ключевые слова: гуманизм, ответственность, свобода, долг.

ФИЛОСОФИЯДАҒЫ ЕРКІНДІК ПЕН ЖАУАПКЕРШІЛІК

Адам о баста табиғатпен туылса да, оған берілген еркіндік пен жауапкершілік, оны айналадағы болмысты зерттеп, тануға қызықтырады. Сондықтан бұларды иеленгендер қашанда белсенді позицияда тұрады. Таңдау еркіндігі арқылы әрекеттене отырып, адам тәжірибесін байытады, өзін көрсету мүмкіндігіне ие болады. Олар өз еркімен әрекет етіп, ойлай алатын мүмкіндіктен тұрады.

Объективті әлемде біз өзімізден басқа бар нәрсені көрмейміз, тек, өзіміздің еркін әрекетіміздің ішкі шектелуін ғана байқаймыз. Еркіндік үшін алғышарт қажет, адам өз әрекетінде еркін, соңғы нәтижесінде қажеттілікке тәуелді. Адам еркіндігі мәселесі қазіргі таңда саяси және рухани өмірдің орталығында тұр, оған жету деңгейі қазіргі қоғаммен, оның жалпы мәдени дамуы демократиялығымен анықталады және өркениеттілігінің негізгі критерийі болып табылады [1, 260, 428 бб.].

Еркіндік пен жауапкершілік тұлғаның өмір сүруінің шарттары, адамдар өз әрекетінің мақсатын анықтағанда едәуір еркіндікті иеленеді. Еркіндік те, жауапкершілік те абсолютті ұғымдар емес. Еркіндік бізді күреске итерме-лейді, адамдық қуаныш пен ләззаттан бас тартуға сүйрейді. Қайғыру, тәуекел, жеңіліс арқылы болған еркіндіктің өзі өмірімізді жақсы ете алады, сондықтан оған адам ғана таңдау жасайды. Еркіндік пен жауапкершілік мәселесі өздерінің әлеуметтік мәнінде қоғамдық өмірде, саясатта, заң, басқа да заңды актілерде, өнерде, көркем әдебиетте кең тарағандықтан антропо-логия, саясаттану, заң ғылымдары, психология, мәдениеттану, әлеуметтану, этика, қоғамтану пәндерінің орталық мәселесі ретінде көреміз [2, 15-16 бб.].

Бұл категориялар адамзат дамуының әрбір кезеңінде, әр дәуірдің философиялары, әлеуметтанушылары болсын, тіпті христиандық, ислам және буддизм дінінің өзі еркіндік мәселесіне өзінше қарап, өздігінше тұжырым жасаған, алайда мәселе күрделілігінің салдарынан толық шешілмеген және бұл ұғымдардың өзара байланысының әлеуметтік-философиялық, діни-этикалық аспектілері жайлы зерттеу жоқ, сондықтан біз осы мәселені көтеріп отырмыз.

Қаншалықты абстрактілі ұғым болса да, еркіндіктің нақты, тарихи және әлеуметтік жағдайда мазмұны бар. Еркіндік пен жауапкершіліктің байланысы адам болмысының әмбебаптық

сипаттамасы. Қарапайым түсінікте еркіндік біреудің үстемдігінсіз өмір сүру, қалаған әрекетін іске асыра алу қабілеті болып саналады. Еркін таңдау, ерікті адам, ерікті ерік, азамат еркіндігі, еркін ойлар, еркін махаббат міне қарап тұрсаңыз, қоғамдық сана мен бұқаралық мәдениетте еркіндіктей анағұрлым қажетті де, лайықты ұғым жоқ та шығар. Сондықтан, адамзат үшін еркіндік пен жауапкершілік – мемлекет қайраткерлерінің, жастар субмәдениетінің риторикалық атрибуты болып саналады. Еркіндік пен жауапкершіліктің философиялық интерпретациясы әртүрлі түсіндірулермен байланысқан. Мұнда орталық мәселе ретінде, еркіндік пен қажеттілік арақатынасын алуға болады. «Краткий словарь философии права» кітабында жауапкершілікке мынадай анықтама берілген: «Жауапкершілік – тұлғаның әлеуметтік ортадан қоғам мен мемлекеттен нормативтік үлгіге сәйкестікті талап ететін этикалық-құқықтық категория». Жауапкершілік ұғымында әлеуметтік нормаларды ұстану үшін моралді-құқықтық санаға шақыратын мәжбүрлік сипат бар. Бұл біздің жоғарыда айтып кеткен анықтамамызға ұқсас болып тұр. Еркіндік пен жауапкершіліктің өзара байланысы адамзат дамуының ажырамас бөлігі, олар материалды игіліктер мен ақпаратқа өзара айырбас жасаумен байланысты.

Философиялық сөздікте де жауапкершілік пен еркіндік өзінше анықталып жүр. Анықтамасы бойынша: «Жауапкершілік – этика және құқық саласымен байланысқан, ерекше, әлеуметтік және моралді, құқықтық тұлғаның қоғамға, адамзатқа қатынасын білдіреді, ол өнегелік парыз атқарумен сипатталына-ды». Анықтамада көрсетілгендей, шындығында, қазіргі кезде жауапкершілік этика мен құқық саласында ең көп қолданыс тапқан, өнегелік парыз сезімімен байланысқан. Дегенмен, бұл анықтаманы толық, жан-жақты деп айту қиын, себебі, адам онтологиясының осы мәселеге қатысты келесі маңызды көрінісі – еркіндікпен байланыссыз қарастырған. Жауапкершілік – еркіндіктің керісінше жағы, оның екінші «мені», ол еркіндікпен үздіксіз байланысқан, еркіндіктің имманентті шектеушісі болып табылады.

Философиялық әдебиетте: жауапкершілікке қоғам алдында адамның өз міндеті мен парызын сезінуінің моралдік-психологиялық категориясы деген анықтама беріліп жүр. Бұл тұрғыдан қарағанда, жауапкершілік – адамдардың өз әрекетінің нәтижесін көре білу мүмкіндігі, оның қоғамға әкелер пайдасы, не зияны бар ма, осыны анықтау болып табылады. Қалай десек те, бұл

екі ұғым философиялық қана емес, антропологиялық, онтологиялық, діни, этикалық, құқықтық ұғымдар ретінде күнделікті тұрмысымызда көп кездесетінін байқаймыз. Этикалық тұрғыдан жауапкершілік ұғымына жақын ұғымның бірі әдеп болып табылады, ол туралы саралап көрсек: әдеп – қоғамдағы адамдар мінез-құлқына қойылатын этикалық талаптардың жиынтық атауы. Әдептің қоғамдағы басты қызметі тұлғалық қатынастарды адамгершілік талаптарына сәйкес ретке келтірумен байланысты. Бұл сипатта әдеп мәдениеттің іргелі бір құрамдас бөлігіне жатады [3, 243, 323 бб.].

Еркіндік пен ерік синоним ретінде қолданылады. Ерік өз тілегенінді алдына қойған мақсаттың жүзеге асыру, саналы ұмтылыс, тілек, талап, билік, мүмкіндік, ал «еркіндік дегеніміз – ерікті күй». Ар-ождан қоршаған орта алдындағы өнегелі жауапкершілік сезімі. Ар «өз қылығы үшін адамдардың қоғам алдындағы моралді жауапкершілікті сезінуі мен сезімі» – деп анықтауға келеді [4, 917 б.]. Егер еркіндік шындықты адекватты түрде тануда болса, онда адам таным объектісіне тәуелдікте, оның еркін ерігі басылып қалған. Объективті қажеттілікті тани отырып, адам өзін қоршаған табиғи ортаға, әлеуметтік үрдістерге, өз табиғатына әсер етуге қабілетті. Еркіндік пен жауапкершіліктің өзара байланысын гносеологиялық тұрғыдан қарастырғанда, мәселе өте күрделенеді. Еркіндік пен жауапкершілік ұғымдарын түсіну диапазоны өте кең. Ол еркін таңдау мүмкіндігін толық терістейтін – бихевиоризм концепциясынан басталып, қазіргі өркениеттік қоғам жағдайындағы Э.Фроммның «Еркіндіктен қашуына» дейін жалғасып жатыр. Еркіндікке келсек, ол адамдардың қылыққа қабілеттілігі, «саналы қажеттілік» арқылы жауапкершілікпен байланысқан. Еркіндік еріктілік ретінде тұлға мен қоршаған орта адамдарының алдында шектеледі. Ол адам болмысының әмбебапты сипаты. Адамдардың жауапкершілігі таңдау еркіндігі арқылы өсіп, немесе төмендеп отырады. Біреулерге еркіндік – рәміз, біреулерге идеал, біреулерге мақсат емес, құрал, енді басқаларға өнегесіз, саяси ойында қалқа болып табылады. Таңдаулылар үшін еркіндік пен жауапкершіліктің элитарлы концепциясы мен ұжымдық теориялары бар. Бұл мәселенің онтологиялық-антропологиялық мәні де бар, қоғамда әлеуметтік өмірге саналы бастама ендіру, қоғамға өз бетімен басқаруды әкелу жеке еркіндік өлшемін арттырады. Бұл сонымен қатар, әлеуметтік және моралдік жауапкершілік тудырады. Жауапкершілік қашанда – тұлға әрекетінің өзін реттеуші,

тұлғаның өнегелі кемелдігін көрсетуші феномен. Жауапкершілік адамдарға ар мен парыз сезімін, өзін басқара білуді жүзеге асыруда көмек-теседі. Антропологиялық философияда еркіндік пен жауапкершілікті түсіну қалыптасқан стереотиптермен, теориялық әдетпен ерекшеленеді.

К. Маркс еркіндік туралы біршама ой-көзқарастарын өзінің «Капитал» еңбегінде қалдырады. Ол адам еркіндігінің адамдық қатынастағы үш тарихи кезеңі немесе сатысын көрсетті. Бұларға жеке тәуелділік қатынас, ерікті индивидуалдылық және жеке тәуелділік жатады. Жеке тәуелділік қатынас жүздеген жылдарға созылған. Алғашында, алғашқы қауымдық қоғам кезінде саяси-экономикалық тәуелдікке тап болды. Екінші кезең, ерекше адым кезеңі – еңбектің өндіргіш күшінің прогресімен, нарықтың өсуімен байланысты. Жұмысшы күші, еңбекке қабілеттілік еркін, тәуелсіз сипатта. Экономикалық еркіндікке қоғамның саяси жүйесі сай келді, басқа адамдармен материалдық, заттық тәуелділікті сақтаудағы адамдардың жеке, саяси, заңдық тәуелсіздігі шынайы еркіндікке қадам болып есептелінеді. Бірақ, бұл шынайы адам еркіндігі емес. Капитализм де, социализм де, адам еркіндігінің дамуындағы асимметрияны, заттық және рухани дуализмін жеңуге қабілетсіз. Еркіндік дамуындағы үшінші сатыға жету үшін үйлесімді дамыған тұлға және жан-жақты, ерікті, жатталынбаған немесе еркін индивидуалдылық деп аталатын, қазіргі қоғам эволюциясындағылардан басқа өлшеусіз нәрсе қажет. Бұндай толық еркін индивидуалдылық өзінің ішкі потенциясының дамуының әмбебапты өсуімен ерекшеленеді.

Жауапкершілік екі аспектімен қаралады. Біріншіден жауапкершілік – әлдебір әрекетті жүзеге асырудағы міндет болып табылса, екіншіден, жауапкершілік өз әрекетіне жауаптылықтағы қажеттілік. Бұдан бұл ұғымның ар-ожданнан кең ұғым екенін, парызбен теңесетінін байқаймыз. Ар-ождан жауапкершіліктің бір түрі. Ойшыл М. Бриман бойынша, «біз үшін ар-ождан адамдардың қоғам үшін жауапкершілігі. Батыстың ғылыми әдебиетіндегі жауапкершілік ұғымын талдау нәтижесінде А.П. Черменина оларды екі концепцияға жіктейді: біріншісі – абсолютті жауапкершілік концепциясы, екіншісі – жауапкершіліктің мүмкінсіздігі концепциясы. Егер экзистенциализмде индивидтің айналасында өтетіндерге абсолютті моралды жауапкершілігін нақтыласа, психоанализ теориясы моралдік жауапкершіліктің жоқтығын айтады. Еркіндік адамның өлшем масштабы болып табылады, ол саналы таңдау арқылы шектеледі. Батыс философиясында, заң әдебиет-терінде «жауапкершілік»

пен «себептілік» ұғымдарын теңестіретінін байқауға болады. Еркіндік пен жауапкершілікті түсіну антропологиялық философияда теориялық әдеттер мен стереотиптерден танылған қажеттілік болып табылады. Философиялық антропологияда әрбір жеке адам еркіндігі туралы сөз болып отыр, оның қабілетті нақты позициясы бар. Еркіндік адамдарға тән, ол шығармашылық.

Философиялық антропологияда «еркіндік» ұғымы қашанда «жауапкершілік» ұғымымен байланысады. Еркіндік толықтырылмай тұрғанда, В. Франкл мен басқа ойшылдар бойынша, жауапкершілік ұғымы негативті ұғым болып қалады, егер, оның жүзеге асуы жауапкершілікпен байланыспаса, ол еріксіздікке айналады.

Неміс жазушысы И. Бюхнер айтуынша, еркіндік «бұл байланған қолы бар адам еркіндігіне ұқсас, яғни, тордағы құс еркіндігімен бірдей». И. Бюхнердің ойынша, абсолютті еркіндік жоқ, еркіндік қашанда салыстырмалы түрде кездеседі. Шындығында, егер адам автомат сияқты әрекеттенсе, егер бәрі бірдей қажет болса, кездейсоқтық, мүмкіндік жоқ болса, онда еркіндікке орын жоқ. Тіпті, егер адам бірнәрсенің қажеттігін таныса, бұл таным да жағдайды өзгертпейді. Түрмеде отырған бұл қажеттілікті таныған қылмыскер бұдан еркін бола алмайды. Біріншіге қарама-қарсы еркіндік түсіндірмесі бар. Бұл түсіндірме бойынша, еркіндікті қалай қаласаң, солай әрекеттену мүмкіндігі бар. Еркіндік ерік еркіндігі. Өз заманында ұлы патшайым Катеринаның айтуынша, «еркіндік – бұл ешкімнің мені өзім қаламағанды жасауға мәжбүр ете алмауы» – деген екен. Еркіндік те, жауапкершілік те өмірдің қарапайым нормаларымен жиі соқтығысады. Жоғарыда айтылып өткен И. Бюхнердің ойына Э. Фромм біршама қайшы пікір айтады. Оның көзқарасынша, индивид әлемдегі максималды немесе абсолютті еркіндікке жеткен. Мұндай еркін бола отырып, адам өзінің еркіндігі шексіз жалғыздыққа әкелгенін көреді. Тәуелділіктің барлық формасын шеттете отырып, индивид соңында өз жеке «өзділігімен» оңаша қалады. Табиғат, қоғам жоғалады. Э. Фромм бұл жерде абсолютті еркіндіктің жеке индивидке пайдасыз екендігін, әкелер зиянын көрсетіп кеткен. Шындығында да, абсолютті еркіндікке жету мүмкін бе деген сұрақ туындайды. Әрине бұл мүмкін емес, ол тек әрбір адам ұмтылатын идеал ғана, тіпті жеткен күнде де оның қоғамға да, жеке адамға да әкелер пайдасы аз. Адам рухани шығармашылық тұлға ретінде автономды болып келеді. Сондықтан еркіндіктің қажеттілік ұғымымен байланыспауы адамды субъект ретінде түсінуден шыққан.

Адам өзі кездесіп отыратын әртүрлі жағдайлардан еркін емес, бірақ оның таңдау жасауға құқығы бар. Бұл теориялық ұстаным позитивтік құқықпен қабылданбайды, тұлғаның қоғамнан алатын лайықты-лық орны өз ісіне қаншалықты жауапкершілікпен қарауына байланысты болып келеді. Заң шығару еркіндік пен жауапкершілікті біріктіретін байланыстың терең мәнін бере алмайды. Жауапкершілік еркіндіксіз де мүмкін, бірақ толықтай жүзеге аспайды. Адамзат тарихы еркіндік пен жауапкершіліктің мистикалық байланысынан алыс жатыр. Көптеген ғасыр бойында еркіндігі үшін жауапкершілігінен бас тартатын адамдар кездесті, олар өз жауапкершіліксіздіктерінен еркіндікті толық көрді. Кез-келген еркіндік практикалық іс-әрекеттің құқықтық императивы ретінде заңмен шектелмесе, өзінің қарама-қарсылығына айналады. Еркіндікті индивидуалды күй деп түсіну қажет, оның негізі оның тіршілігінің мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Еркіндік шексіз болуы мүмкін емес. Осы мәселелерге қатысты мынадай сұрақтар туады: еркіндіктің қандай шектелістерін қолдануға және қандай әлеуметтік өмір сферасына қатынасты қолдану қажет? Шектеу – еркіндіктің кепілдігін, өлшемін анықтаудың, күзетудің позитивті тәсілі, ол объективті, әлеуметтік, қажетті сипатта кездеседі. Ғылымда негативті, әлеуметтік зиянды сипаттағы еркіндік шектеуі туралы әлі зерттелінбеген. Экзистенциализмнің орталық ұғымдары: «жауапкершілік», «еркіндік», «бақыт», «парыз», «қорқыныш», «таңдау», «өмір», «жалғыздық» болып саналады. Бұл ұғымдар адамдардың өз өмірін өзі ғана жасауына көмектеседі, ешқандай себептер – қоршаған орта, мұрагерлік, оның тағы да сол сияқты басқа да факторлар өмірін анықтауына көмектесе алмайды. Адамға өз болмысын иелену жазылған, сондықтан өмірін өзі таңдайды. Өз тағдырын таңдау еркіндігі адамның өзі үшін жауапкершілігі де болып табылады. Сонымен қатар, ол бүкіл адамзат алдында жауапты. Абсолютты, шексіз еркіндіктің болуы мүмкін емес. Бұған Батыс ойшылы Н.Макайвер: «Жауапкершілікті себеппен теңестіруге болады» – деп анықтама беріп жүр. А.Гинсберг өз кезегінде «Біз адамдарға жауапкершілік береміз. Авторлық автоматты түрде жауапкершілікке әкелмейді» – дейді [5, 76-77 бб.].

М.Бриман жауапкершілікті армен, Н.Макайвер себеппен теңестіреді, ал А.П.Чермина индивид еркіндігі болып жатқан жайттарға тәуелсіз дегенді айтады. Бұдан көретініміз еркіндікке де, жауапкершілікке де көптеген анықтама беріледі. Э.Кассирер «Техника современ-

ных политических мифов» еңбегінде «еркіндік» сөзін саясатта да, философияда да тұманды, екі мағыналы ұғым деп бағалайды. Ол былай сипаттайды: «Философияда еркіндік – «қажеттілікке», этикада – «жауапкершілікке», саясатта – «тәртіпке» қарсы тұрады. Сөздің мазмұндық интерпретациясының өзі әртүрлі: ол толық еріктілікпен ассоциацияланады» [6, 256 б.].

XX ғасыр экзистенциализм философиясының бір өкілі К.Ясперс «тіршілік дегеніміз, ерікті тұлғаның өзін нақтылауы, адам тарихының бәрі – еркін болуға тырысу» – деп еркіндікті анықтаған. Адам еркіндігін шектеген адамдарды нақты адамдар айналасында заттарға байланыстырған көптеген бұғаулар жоғалады. Н.А.Бердяевтің экзистенциалды концепциясы талда-нылған еркіндік концепциясының бірі болып табылады. Оның ойынша, «еркін адам – жалғыз», еркіндіктің табиғи немесе әлеуметтік қажеттілікпен байланысы шынайы еркіндіктің мәнін жояды. Н.А. Бердяевтің айтуынша, материалды әлем себепті, мәжбүрлі, ал шынайы еркіндік негізсіз болып саналады. Б.П. Вышеславцев еркіндікті христиандық дінмен байланысты категория ретінде сипаттайды. Б.П. Вышеславцев бойынша, еркіндік – жамандықты әлемге жібермеу күші. Бір сөзбен айтқанда, еркіндік діни-этикалық категория болып шығады. Ал Гете болса, әрбір адам өзін дерліктей шектей алса, еркіндікті иелене алады деген. XIX-XX ғасыр философиялық ойлар көзқарастарында Б. Констан пікіріне тоқталсақ, шынайы еркіндік жеке еркіндік болып табылса, ал саяси еркіндік оның кепілі деп есептейді. Сондықтан еркіндіктің басқа формаларына қоса, халыққа бірінші кезекте азаматтық еркіндік қажет деп есептеген. Екінші кезекті саяси еркіндік алады, себебі, ең қажетті, күрделі еркіндіктің түріне жатады, себебі оның мақсаты азаматтардың ең озық тілектеріне арналған. Еркіндіктің қанатты сөзі үшін төңкерістер болды. Еркіндік мүддесі үшін үстемдік режимі жасалды. Еркіндіктің антиподы еріксіздікке көп көңіл бөлінбейді, ол еркіндікпен бірге, бөлінбес нәрсе. Адам өзін еркін сезінеді, сондықтан еркіндіктен басқа нәрсені естігісі келмейді. Еріксіздік жаза сияқты. Қоғамда еркіндік мәселесін рационализммен байланыстырады – дейді ойшыл. Ағылшын ойшылы Б. Констан көзқарасын орыс ғалымы А.Л. Никифоров ары қарай жалғастырады. Б. Констан шынайы еркіндік жеке еркіндік, ал саяси еркіндік оның кепілі деп есептесе, А.Л. Никифоров көзқарасында едәуір айырмашылықтар бар. Оның пайымдауынша, рационалды әрекет еріксіздігі терістеледі. А.Л. Никифоров рационалды әрекет

еріксіз, ерікті әрекет рационалды емес, қажеттілікке бағыну ерік пе? – деп сұрақ қойып, «Қажеттілікті тану шарттар болып саналады, бірақ ол еркіндік емес» – деп жауап береді. Рационалды әрекет еріксіздігін терістей отырып, А.Л. Никифоров былай жазды: «Еркіндікті таныммен теңестіру адамды логикалық машинамен теңестіруге әкеледі [7, 226 б.]. Оның пайымдауынша, «рационалды стандарттың бұзылуы – еркіндіктің маңызды белгісінің бірі болып табылады. Еркіндік қашанда рационалдықтан бұрын жүреді. Еркіндік рационалды еркіндік жақтаушы позициясы тұрғысынан алғанда еркіндік терістеушілер үшін рационалды емес. Абстрактілі тұрғыдан, еркіндік өзіне рационалды және рационалды еместі біріктіреді». Бұл ойларға орыс

ғалымы, философ Н. Новиков: «Еркіндік – ұлы құндылық. Әрекет ретіндегі еркіндік объективті, субъективтік шындықтың түрлі аспектілерімен келіспеу» деп өз ойын қосады [8, 267 б.]. Бұл айтылғандарды қорытындыласақ, А.Л. Никифоров та, Н. Новиков та еркіндік қажеттіліктің, мүмкіндіктің екінші шарты деп есептеген.

Таңдау адам еркіндігінің бірінші шарты. Шынайы еркіндікті тәуелсіз субъект қана жүзеге асыра алады. Еркіндік күй ретінде субъектінің автономдық болмысы. Еркіндіктің еріксіздіксіз мәні жоқ. Еркіндік те, еріксіздік те заттардың, құбылыстардың, үрдістердің объективті, субъективтік шындықтағы дамуы мен күйін сипаттайды. Еркіндік еріксіздіктен қашу, ауытқу. Еркіндік те, еріксіздіксіз те әрекет формасы.

Әдебиеттер

- 1 Франк С.Л. Предмет знания об основах и пределах отвлеченного знания. Душа человека опыт введения в философскую психологию. – СПб.: Наука, 1995. – 653 с.
- 2 Йошкин В.К. Несвобода и свобода в рациональном осмыслении мира // Вопросы философии – 2006. – №8 – С. 135.
- 3 Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – М.: Политиздат, 1980. – 444 с.
- 4 Ожегов С.И. Словарь русского языка. 70000 слов / под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Русский язык, 1990. – 917 с.
- 5 Черменина А.П. Проблема ответственности в современной буржуазной этике // Вопросы философии. – 1965. – №2. – С. 76, 77.
- 6 Кассирер Э. Избранные: Индивид и космос // Философия символических форм. – М.; СПб.: Университетская книга, 2000. – С. 256.
- 7 Ясперс К. Смысл и назначения истории: пер. с нем. – М.: Республика, 1994. – 527 с.
- 8 Канке В.А. Философия. Исторический и систематический курс: учебник для вузов. – М.: Издательская корпорация «Логос», 1997. – 352 с.

References

- 1 Frank S.L. Predmet znaniya ob osnovah i predelah otvlechenogo znaniya. Dusha cheloveka opyt vvedeniya v filosofskuju psihologiju. – SPb.: Nauka, 1995. – 653 s.
- 2 Joshkin V.K. Nesvoboda i svoboda v racional'nom osmyslenii mira // Voprosy filosofii – 2006. – №8 – S. 135.
- 3 Filosofskij slovar' / pod red. I.T. Frolova. – M.: Politizdat, 1980. – 444 s.
- 4 Ozhegov S.I. Slovar' russkogo jazyka. 70000 slov / pod red. N.Ju. Shve-dovoj. – M.: Russkij jazyk, 1990. – 917 s.
- 5 Chermenina A.P. Problema otvetstvennosti v sovremennoj burzhuaznoj jetike // Voprosy filosofii. – 1965. – № 2. – S. 76, 77.
- 6 Kassirer Je. Izbrannye: Individ i kosmos // Filosofija simvolicheskikh form. – M.; SPb.: Universitetskaja kniga, 2000. – S. 256.
- 7 Jaspers K. Smysl i naznachenija istorii: per. s nem. – M.: Respublika, 1994. – 527 s.
- 8 Kanke V.A. Filosofija. Istoricheskij i sistematicheskij kurs: uchebnik dlja vuzov. – M.: Izdatel'skaja korporacija «Logos», 1997. – 352 s.